

Naxçıvanın tarixi yenidən öyrənilir

Naxçıvanda 5 min il əvvəl ilkin şəhər mədəniyyəti formalaşmışdır

Üç cildlik «Naxçıvan tarixi» kitabının II cildi XVIII əsrin ta ortalarından başlayaraq XX əsrin 30-cu illərinin sonunadək olan iki əsrlik bir dövrü əhatə edir. Naxçıvan MR ərazisindəki 2000-ə yaxın tarix və mədəniyyət abidəsi, o cümlədən Poleolit dövrünə aid olan Ovçular təpəsi və Qazma mağarası kimi ilkin insan məskənləri, eradan əvvəl V-III minilliyin yadigarları olan Əshabi-Kəhf ziyarətgahı və Gəmiqaya dağı üstü rəsmləri bu torpağın qədim sakinləri olan Azərbaycan türklərinin həyat tərzini, adət-ənənələrini və dini-ideoloji təsəvvürlərini dövrümüzə qədər gətirib çıxarmışdır.

Tarixi faktlar göstərir ki, təkcə Naxçıvan şəhər ərazisində beş min il bundan əvvəl ilkin şəhər mədəniyyəti formalaşmışdır. Azərbaycanın böyük yol keçmiş Naxçıvan diyarının tarixi lazımı səviyyədə araşdırılıb öyrənilməmişdi. Ümummillət lider Heydər Əliyevin və onun yolunu layiqincə davam etdirən prezident İlham Əliyev tərəfindən bu tarix yenidən öyrənilir, elmi tədqiqat işləri nəticəsində bir sıra elmi nəşrlər meydana çıxarılır.

«Naxçıvan tarixi» kitabının II cildi beş fəsilədən ibarətdir. Bu fəsillər bir çox alimlər tərəfindən yazılıb ərsəyə gətirilib. Kitabda xanlıqlar barədə ətraflı məlumatlar verilir. Belə ki, ölkədə feodal pərakəndəliyi nəticəsində 20 xanlıq yarandı. Bu xanlıqların araşdırılmasında onların fəaliyyəti barədə çox dolğun məlumat verilməsi ziyalılar üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir. Bu, gənc nəslimiz üçün böyük ərəməyədir. Kitabda Kalbali xan, Ehsan xan, Abbasqulu xan, Hüseyn xan barədə onların gerbi və bayraqları, pulları iqtisadiyyatı, hakimiyyətləri barədə ətraflı məlumatlar verilir.

Naxçıvanda xanlıqlar dövründə və bu dövrə qədər əhalisinin əksəriyyətini Azərbaycan türkləri təşkil edirdi. O da məlum olur ki, Naxçıvanda Kəngərli türk tayfası üstün yer tuturdu. Naxçıvan xanlığında Kəngərli tayfasının məşhur qolları yaranırdı: Yurdu, Cəmşidli, Xalxalı, Şarvanlar, Şahbanlılar, Ağabəyli, Cığataylı, Bilici, Qaradolaqlar, Kəclər, Əlixanlı, Ərəfsəlilər, Qızılı Pirhəsənli, Qızılqıslaq Kəfir, Qarabağlar XIX əsrin 30-cu illərində Naxçıvanda 1533 ailə, yaxud 6.473 nəfər kəngərli yaşayırdı. O da xatırlanır ki, Kəngərli əhalisi Oğuz türk tayfasından ibarət idi.

Dəyərli faktlardan biri də odur ki, Naxçıvan mahalında 59 kənddə oxuculara təqdim edilir. Bu, 59 kənddə 4194 nəfər əhali olubdur.

Bu mahallarda yaşayan əhali kənd təsərrüfatı ilə məşğul olub. Naxçıvan xanlığı ərazisində əhali ən ağır vergilərə cəlb olunurdu. Bu vergilərdən yalnız Kəngərli tayfası azad idi (tüsbə pulu, bas pulu və maldarlığa aid vergilər). Bu vergilər aşağıdakılardan ibarət idi:

1. Mancanaq pulu
2. Toxucu pulu
3. Bağ pulu
4. Bayramlıq pulu
5. Təy xərci
6. Dəyirman pulu
7. Hamam, karvansara və dükən pulu
8. Tacirlər və sənətkarlar üçün vergi pulu

9. Tacirlər üçün gözətçi pulu
10. Kənd təsərrüfatı məhsulları satan şəxs üçün vergi pulu
11. Bir xalvar saman üçün tutulan vergi
12. Üzüm və meyvə bağları üçün vergi
13. Dövlət torpaqlarından otlaq kimi istifadə edən şəxsə tutulan vergi.

Bütün bu vergilərin çətin olmasına baxmayaraq XIX əsrin 20-ci illərinin ortalarında Naxçıvan xanlığında ildə 600 min puda qədər buğda, 300 min puda qədər arpa istehsal olunurdu. Təkcə Naxçıvan şəhərində ildə 65 min pud buğda, 15 min pud arpa becərilirdi. Məsələn, Təzəkənddə ildə 37.500 pud taxıl istehsal olunurdu. Bu onu göstərir ki, Naxçıvan əhalisi həm əməksevər, həm də

fədakar insandır.

XVIII əsrin ortalarından başlayaraq Azərbaycan və Naxçıvan üçün təhlükə yaranmışdı. Bu bölgələrin iqtisadiyyat potensialı Rusiya üçün əhəmiyyətli idi. Bir sözlə Rusiya Qafqazı işğal etmək üçün geniş planlar hazırlayırdı. Demək olar ki, 1783-1784-cü illərdə "Vladıqafqaz" adlı yol təmir edildikdən sonra "Qafqazı işğal et" kimi əmrlər yerinə yetirildi.

Beləliklə 1808-ci ildə rus general mayoru Nebolginə əmr verilmişdi ki, Qarabağdan Naxçıvana doğru hücumla keçsin. Bunun nəticəsi o oldu ki, Kalbali xan xanlıqdan məhrum edildi və o, öz ailəsi ilə bərabər İrana aparıldı. 1808-ci il noyabrın 1-də Naxçıvan ruslar tərəfindən tutuldu. Kalbali xan İrana aparıldıqdan sonra rus nümayəndəsi Qudovis elan etdi ki, Naxçıvan vilayəti bütövlükdə Rusiya himayəsinə keçirildi.

Bunlardan başqa 1816-cı ildə A.P.Yermolov Qafqazdakı rus qoşunlarının baş komandanı təyin edildi. Sonra 1917-ci ildə o, İrəvanda 200 adamla oldu və aprelin 30-da Naxçıvanda oldu və Naxçıvana dönən Kalbali xan ilə görüşdü. Onun Yermolova dediyi sözlər bu oldu: "Ağa Məhəmməd xan mənim gözlərimi çıxartmışdır. Lakin mənim güclü əllərim qisas almağa qadirdir". Naxçıvan oğlunun belə qətiyyətli addımı onun nə qədər vətənpərvər olduğunu sübut edir. Bu kimi faktlar heç bir mənbədə bu günədək göstərilməyib. Rus tarixçilərindən İ.Q. Butkov, V.A. Polto, N.F. Dubrovinin Naxçıvan haqqında yazdıqları əsərlərində bu kimi faktlara belə toxunmayıblar.

XIX əsrin ikinci yarısında azərbaycanlı tədqiqatçılar R.Əfəndiyev, M.Şaxtaxtinski, N.Minasozov, T.Bayrambəyov, H.Bağirov, N.Qiyasbəyova o dövrün mətbuatında tariximizin bir çox məqamlarına toxunmuşlar.

Xatırladaq ki, Azərbaycanın yeni nəsil tarixçi alimlərindən Ə.S.Sumbatzadə, T.T.Vəliyev, Ə.A.Umayev, İ.M.Həsənov, R.Ə.Mehdiyev, İ.A.Talıbzadə həm Azərbaycan, həm də Naxçıvanın XIX əsr tarixinə də diqqət yetirmişlər. Vətən tarixşünaslığında M.İsmayılov, İ.Həsənov, Z.Şahverdiyev, Ə.Əliyev, C.Hüseynov, V.Umudlu, R.Qurlanov kimi alimlərin tədqiqatları olmuşdur.

Kitabda həmçinin Naxçıvan XIX əsrdə sosial, siyasi vəziyyət cədvəllərdə aydın göstərilib, bu da mahalda olan kənd əhalisinin dəqiq sayı göstərilib. Cədvəldə aydın göstərilib ki, 1829-cu ildə Naxçıvan bölgəsində 8567 və ya 40248 nəfər əhali yaşayıb. Sonralar bu rəqəmlər dəyişib.

Kitabdan ermənilərin Naxçıvana qarşı törətdikləri qanlı cinayətlər barədə də məlumat əldə etmək olar. Kitabı bu gün ensiklopediya adlandırmaq olar. Çünki kitabda o qədər dəqiq və dərin məlumatlar var ki, bu da ziyalılar, tarixçilər üçün xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Xatırladaq ki, hər bir tarix dəqiq araşdırılıb, olduğu kimi oxuculara çatdırılıb. İnandırıcı ki, hər bir oxucu üçün "Naxçıvan tarixi" II kitabı çox dəyərli olacaq, hər kəs özü üçün mənbədən bacarıqla istifadə edəcək.

Kitabın baş redaktoru Vasif Talıbov, redaksiya heyəti: İ.M.Hacıyev, İ.Ə.Həbibbəyli, F.Y.Səfərli, Q.İ.Qədirzadə, V.B.Baxşəliyevdir.

Kitabda rus, türk və Azərbaycan dilində olan ədəbiyyatdan istifadə olunub.

Zəhmət bahasına işıq üzə görün "Naxçıvan tarixi" ikinci kitabı geniş oxucu kütləsi üçündür.

Hacı Tofiq SEYİDZADƏ,
"Tərəqqi" medallı